

Moderni Volpone in kritika ekonomije medčloveških odnosov

ROK PLAVČAK

Primož Pirnat

Moderna doba zraste iz renesanse. »Človek renesančne Italije,« zapiše švicarski velikan kulturne zgodovine Jacob Burckhardt, »je prvorojenec med sinovi moderne Evrope.« Mesti, v katerih plameni modernega duha gorijo najsvetleje, sta kulturno ustvarjalne Firenze in bogate trgovske Benetke. »Mesto na laguni,« nadaljuje Burckhardt, »se je zdelo proti koncu 15. stoletja kot skrinjica z dragotinami za ves tedanji svet.« Sodobni zgodovinarji pa Benetke na vrhuncu svoje moči imenujejo kar trgovski in ekonomski »center sveta«.

Ko je angleški dramatik Ben Jonson napisal satiro *Volpone* (1605) in postavil dogajanje v Benetke, je beneška ekonomska moč že pešala, žarišče pomorske trgovine pa se je premaknilo s Sredozemskega na Severno morje. Mesto London, v katerem je živel in ustvarjal, je v 16. in 17. stoletju zrastle iz regionalnega središča v eno večjih svetovnih pristanišč in mednarodnih središč nove čezatlantske trgovine. Tako kot stoletja prej v renesančnih Benetkah je tudi v Londonu in drugih velikih severnih trgovskih mestih začel nastajati nov družbeni sloj trgovcev, bankirjev in meščanov: ob bok srednjeveškemu fevdalizmu, ki je ostajal neomajno utrjen na podeželju, graščinah in dvorih, je na urbanih območjih nastala nova družbena stvarnost.

Tačas se je izpela tudi italijanska renesansa, ki je svoj vrhunec doživela v *cinquecentu*, njene ustvarjalne moči in ideje so prešle v Francijo, Nemčijo, Nizozemske dežele in Anglijo ter se sprostile v tako imenovani severni renesansi. Italijanska kultura pa ni bila vsem jutranjica, ki bi kazala pot zaostalim Evropejcem. Mnogi so v njej videli, tako kot v Shakespearovi zgodovinski drami *Richard II.* zajame občí resentment vojvoda Yorški, »ošabno Italijo«. Med Angleži se je prijelo reklo, da je poitalijanjen Anglež utelešeni hudič (*Inglese italianato, diavolo incarnato*). Italija je bila v tujini znana, tudi po zaslugi Machiavellijevega priljubljenega, a razvpitega *Vladarja*, po političnih spletkah, verolomstvu, zahrbtnih izdajstvih ter zastrupljanju nasprotnikov – in Benetke, trgovsko mesto *par excellence*, razumljiva izbira za dogajalni prostor Jonsonovega najvplivnejšega dramskega dela.

Evropsko mesto, kot je prvi utemeljil belgijski medievalist Henri Pirenne, dolguje svoj nastanek prav porastu trgovine, zato so Jonsonove Benetke predvsem paradigma »modernega mesta«, zaradi univerzalnih potez modernosti pa je to lahko London 17. stoletja, sodobna Ljubljana ali topos neimenovane metropole. Metropola, zapiše sociolog Georg Simmel, je bila vedno »sedež monetarne ekonomije« ter je s tempom družbenega življenja in instrumentalno logiko pridobitništva spreminjala tradicionalne odnose med posamezniki, temelječe na njihovi individualnosti, v odnose, ki »obravnavajo posameznike kot števila«.

Teh števil in preštevanj ter preračunavanj podkupninskih odhodkov in obljubljenih prihodkov je v Jonsonovi igri toliko, da ne preseneča poznavalska sodba Georga Steinerja, da je *Volpone* »komedija o nizkem finančništvu«, njen avtor pa je med vsemi elizabetinskimi dramatikami »še najbolje doumel trgovski značaj« svoje dobe. Čeprav – kakor to velja za vse elizabetinske in jakobinske avtorje, živeče več kot poldrugo stoletje pred Adamom Smithom, ki je postavil temelje klasični ekonomiji – tudi pri njem »nikoli ne vidimo, kako se [denar] v resnici zasluži, in njegova uporaba je bolj magična kot pa gospodarska«.

Učeni Jonson resda ni mogel vedeti, da je denar *fürchterlichste Nivellierer*, »strašni izenačevalec«, ker kot abstraktno sredstvo menjave degradira vse nesoizmerljive vrednote, kvaliteto in individualnost na raven kvantitete, lahko pa je že opazal konkretne posledice novih gospodarskih razmerij in te posledice v svojem najznamenitejšem delu izpeljal do skrajnosti. *Volpone* tako stoji na ozarjenem mestu, ko se stari družbeni red fevdalcev, hlapcev in viteštva umika novemu redu – trgovini in meščanstvu, ki prinašata globoko preobrazbo človeške družbe.

Igro žene podla ekonomija človeških odnosov, v kateri se pohlepni Corvino (vran), Corbaccio (krokar) in Voltore (jastreb) poskušajo z darili (investicijami) prikupiti bogatemu Volponeju (lisjaku), da bi se okoristili, saj ta, kot se glasi napev, »[O]bljublja dediščino vsem okrog. / Leži in hlina se, kot da umira. / Mosca pa zanj z lažmi darila zbira.« Idejo za zasnovano drame je avtor najverjetneje prevzel iz basenskega opisa, ki jo najdemo v več različicah bestiarijev, v srednjem veku in renesansi zelo priljubljenem žanru ilustriranih kompendijev resničnih in izmišljenih živali.

Srednjeveški bestiariji, prežeti z moralčno alegoriko in simboliko, opisujejo lisico (*Vulpes*) kot premeteno in sleparsko žival, ki se, »ko je lačna in brez hrane, povalja po rdečem blatu, da izgleda, kakor da je krvava. Potem se uleže na tla in zadržuje dih, da izgleda, kakor da ne diha. Ptice, ki vidijo negibno in okrvavljeno lisico, z jezikom, štrlečim iz gobca, mislijo, da je mrtva, zato se spustijo in sedejo nanjo, lisica pa jih nato zagrablji in pogoltne.«

Lisjak Volpone nastavi (s pomočjo podrepne muhe Mosce) vranu Corvinu, krokarju Corbacciu in jastrebu Voltoreju past, tako da se pretvarja, da umira oziroma da je mrtev. Toda ti mrhojedci, »plenilci mrličev«, niso nenevarni iskalci ostankov. Brez vsakršnih skrupulov so pripravljene skrivoma pospešiti konec svoje žrtve s »praškom« strupa; so plenilci šibkih obnemoglih in umirajočih. S tega vidika se Volpone pokaže kot superplenilec: plenilec, ki se prehranjuje z drugimi plenilci, ki jih upleni tako, da se pretvarja, da je njihov plen. Zoologija imenuje takšno strategijo »agresivna mimikrija« in jo, ne povsem ustrezno, ponazarja z biblijsko prisposodbo volka v ovčji

preobleki. Boljša bi bila parafraza, da je alfa predator, Volpone, podoben levu v ovčji preobleki, le da ne žre ovac, marveč lakomne volkove, ki pridejo na kosilo, ne vedoč, da so na jedilniku. To se zaradi silnic naključja in posredovanja oseb in institucij, ki stojijo izven te amoralne ekonomije medčloveških odnosov oziroma iz nje izstopijo, ne zgodi; na koncu se izkaže, da je lisjak tisti, »ki si je priščipnil rep v lastno past«.

Signor Volpone je »lopov vseh lopovov«, predvsem pa je *lopov drugih lopovov*, je njihov naravni sovražnik, ki hoče »zmečkati to golazen«: »v usnje jih ustrojim, lopove, pri živem telesu«. V situacijah, ko goljufa na delu ukane še večji goljuf, težko spregledamo konturo poetske pravičnosti, nekakšnega karmičnega povračila, izraženega v pregovoru, da ta, ki drugemu jamo koplje, sam vanjo pade. Ker prežači na oslabele in betežne naletijo na močnejšega oziroma sposobnejšega Volponeja ter sami postanejo plen, se moralno negativni protagonist pokaže v siju nepričakovanega folklornega junaka, ambivalentnega *triksterja*.

Volpone se od preostalih plenilcev razlikuje še po motivaciji, saj gre drugim lakomnežem za denar, on pa zase pove, da »vse bolj uživam v tem, kako dobim bogastvo, kot v tem, da ga imam«. Ni mu torej toliko mar za (iz)plen, za ulov, kolikor ga priteguje *lov*: postavljanje »pasti«, metanje »trnka«, »vlečenje za nos«, »podtikanje kukavičjih jajc«, izigravanje, pretvarjanje, maskiranje ... agresivna mimikrija. To ni več lov za denarjem, temveč *lov na ljudi*, kar pa je v našem kontekstu predvsem metafora za hierarhično podrejanje Drugega oziroma, kot se temu rado reče v marksistični misli, za »gospostvo človeka nad človekom«. V srednjeveškem fevdalizmu je nadvladovanje potekalo z močjo neposredne fizične sile, v moderni dobi pa je ta način izpodrinilo posredno delovanje prek ekonomskih sankcij in nagrad. Tudi jezik, v katerem drug drugega lisičijo Volpone, njegov spletkarski famulus Mosca in plenilske žrtve, je jezik denarja, ne pesti.

Volponejeva želja nadvladati Drugega, »videti te strupene kače, kako plešejo, ... tudi če utegnem umreti«, je toliko silovita in tako iracionalna, da ga ne ustavi nobeno zdravorazumsko svarilo, naj ne hodi »po poti, kjer na koncu stojijo vislice«, in je eden ključnih vzrokov njegovega padca. Za užitek, ki ga daje nadmoč oblastnežu, tukaj drži, kar je Balzac zapisal o lovu na glave, in sicer da je toliko intenzivnejši od drugih vrst lova, kolikor je velika razdalja, ki loči človeka od živali.

Jonsonova satira to ločnico raztaplja, zdi se, da dramske junake njihovi smrtni grehi pohlepa, požrešnosti in pohote preoblikujejo v živalske stvore, pobegle iz srednjeveškega bestiarija, in kmalu nismo več zares prepričani, ali stoji pred nami oseba z živalskim imenom ali nemara bestija v človeški podobi.

Ti živalski plenilci, mrhovinarji in ujede niso bistveno drugačni od volkov z Wall Streeta, oderuhov (*loan sharks*) ali strategov »korporativnega kanibalizma«. Prebivalci Jonsonovega mesta so zgolj do paroksizma razviti tipi modernega človeka: instrumentalno-racionalnega in egoističnega *homo economicusa*, ki je v svetu »strašne izenačitve« pripravljen za pravo ceno razvrednotiti še tako sveto vrednoto: krivo pričati pred sodiščem, razdediniti potomca, zvoditi lastno ženo ali ubiti sočloveka. *Volpone* je zato veliko več kakor komedija o denarju in pohlepu, je gorka satira o človekovi družbenosti, ki jo maliči realnost kapitalizma.